

A SAJTÓ ALÁ RENDEZÉS SZEMPONTJAI ÉS PROBLÉMÁI

I. Általános elvek

A *Vadrózsák* második kötetének előkészítése/sajtó alá rendezése során három problémacsoport kihívásaival kellett szembenéznünk: fel kellett tár-nunk Kriza János hagyatékát, ki kellett alakítanunk a szövegközlés kritéri-umait és végül köteté kellett szerkeszteniünk a prózai folklórhagyományon (meséken, mondákon) kívül mindazt a folklorisztikai szöveganyagot, amit a Kriza-hagyaték kínált.

Szándékaink szerint nem kritikai kiadást készítettünk sajtó alá; célunk az volt, hogy összegyűjtsük Kriza Jánosnak és munkatársainak kézirat-tak mélyén lappangó vagy 19. századi periodikákban közzétett, illetve kö-tetekben (*MNGY I.*, *MNGY III.*, *SZNGY I.*) megjelent szétszórt hagyatékát és hozzáférhetővé tegyük a 21. század emberének. Egyszerű szöveggyűj-teményt szándékoztunk nyilvánosságra hozni, de a források feltárása, azo-nosítása, névtelen gyűjtők, gyűjtemény-töredékek Krizához-rendelésének útvesztői és a Kriza-kutatás tévedései nemegyszer követelték meg az olyan filológiai aprólékosságot, mely a kritikai kiadások jellemzője.

A kötet összeállítása során egyrészt arra törekedtünk, hogy a hagyaték közlése túlságosan ne üssön el a *Vadrózsák* első kötetétől, ne ordítson róla első látásra, hogy másfél százados késéssel jelenik meg. Másrészt pedig arra, hogy a lehetőségek nagyon is szűk keretei között az elsődleges forrá-sig menjünk vissza, az kerüljön közlésre. Primér forrásnak mindenekelőtt a kéziratot tekintettük, ott azonban, ahol kézirat nem maradt fenn vagy nem találtunk rá, az első közlést tekintettük hiteles forrásnak.

II. A szövegközlés alapelvei

A szövegek betűhű másolatban kerülnek közlésre, úgy ahogy a felhasznált forrásban szerepelnek. Vagyis közlésünkben tiszteletben tartottuk a 19. szá-zadi írásgyakorlat általános jellemzőit és egyéni sajátosságait egyaránt: a c-t cz-vel írtuk, ragaszkodtunk az egybe- és különírás korabeli gyakorlatához

(a ki, a mely, a hol stb.), a hosszú és rövid magánhangzók/mássalhangzók írásmódjához, az *ly* vagy *j* korabeli használatához, a különböző hasonulási esetek írásmódjához – el egészen az egyéni következetlenségekig. Egyetlen írásjellel tettünk kivételt: a határozott névelő, illetve az *és* kötőszó rövid alakjában mellőztük az aposztróf használatát. Tettük ezt azért, mert már a *Vadrózsák* is úgy jött ki 1863-ban Stein János kolozsvári nyomdájából, hogy a jelzett helyzetekben nem tették ki az aposztrófokat, másrészt meg a forrásokban sem tapasztaltam egységes és következetes írásmódot az aposztróf használata tekintetében. Kriza Jánosnak több munkatársa (Tiboldi István, Ūrmösy Sándor, Gálffy Sándor), de maga Kriza is a levelezésében gondosan kitette az aposztrófot az *a* után és az *s* elé, mások viszont, jöllehet ők is az idősebb gyűjtőnemzedékhez tartoztak, akik még a 19. század első felében tanulták a betűvetést (Kiss Mihály, Péterfi Sándor) az újabkori helyesírási normákhoz igazodva felhagytak a hiányzó betűk jelzésével.

Tekintettel arra, hogy forrásaink nagymértékben különböznek egymástól (Kriza-kéziratok, gyűjtők kéziratai, különböző lapok publikációi 1863 és 1899 között, az *MNGY* első és harmadik kötetében közölt adatok), nem várható el a szövegek egységes helyesírása – még a 19. századi normák szerint sem. Számolni kell tehát következetlenségekkel, eltérő írásmódokkal (még egyazon írásművön belül is), mert azt, amit Kriza János a *Vadrózsák* első kötetének gondos korrektúrájával elvégzett – az egységesítést – mi, huszonegyedik századiak, nem tehetjük meg.

A korabeli helyesírási normákon túl tiszteletben tartottuk a gyűjtők szövegjegyzési gyakorlatát a nyelvjárási- és beszélt nyelvi jelenségek rögzítésében. Ūgyszintén tiszteletben tartottuk Kriza János és munkatársainak, illetve a publikált szövegek szerkesztőinek írás- és közlésmódját akkor is, ha nyilvánvaló elírásról vagy sajtóhibáról van szó. Minden ilyen esetben szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel figyelmeztettünk arra, hogy nem mi írtuk el az adott szót, hanem a forrásban szerepel úgy.

Személynevek, földrajzi nevek kisbetűs írása, új mondat kisbetűs kezdése esetén sem javítottuk át nagybetűre a nevet vagy a kezdőszót, minden külön jelzés nélkül úgy hagytuk, ahogy a forrásban szerepelnek.

Ragaszkodtunk a Kriza János által (*Vadrózsákban*, *Magyar Nyelvőrben*) alkalmazott diakritikus mellékjelek használatához még akkor is, ha esetleg a gyűjtő/közlő más diakritikus mellékjeleket használt, illetve, ha a nyelvtudomány időközben más jelölésre tért át. Ezek a következők:

Rövid zárt *é* jelölésére: **ě** (*e* betű fölött egy pont)

Rövid illabiális *á* jelölésére: **à** (az *a* betű fölött balra dűlő vonalka)

Magánhangzónyúlás jelölésére a magánhangzó fölé tett *ék* alakú jel (háztető): **â, ê, ô, ū**.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a diakritikus mellékjeleket a gyűjtők – egy-két kivételtől eltekintve – nemigen használták. A legjellegzetesebb nyelvjárási sajátosságokat – a rövid zárt *ë*, a rövid illabiális *á* használatát – az *ö*-zéshez hasonlóan az ábécé betűivel igyekeztek jelölni: az *ë* esetében *é*-t, az *á* helyett *á*-t írtak. A szövegek átírása során mindig követtük e tekintetben is a kéziratos források írásmódját.

Legtöbb gondot a központosással és tipografizálással kapcsolatos problémák okozták.

A 19. századi írásgyakorlat e tekintetben nagyon széles skálán mozog és sok egyéni sajátossággal jellemezhető. Szükség volt tehát valamiféle egységesítésre, de olyanra, ami a szöveg lényegén nem változtat. E feltétel értelmében a pont, vessző, felkiáltó jel, kérdőjel tekintetében nem változtattunk, mert úgy gondoltuk, hogy külső beavatkozásnak, egyféle szövegalkotási kísérletnek fogható fel, ha kitesszük a pontot, vesszőt, felkiáltó jelt, kérdőjelt, kis és nagy kötőjelt, stb. azokra a helyekre, ahova kellene, de a forrásban nincs, s néhol akár értelemzavaró is lehet a hiányuk. Még abban az esetben is ragaszkodtunk Kriza János központosási gyakorlatához, mikor tulajdonképpen elfogadható lenne a mai központosási elv érvényesítése, mert a szöveg lényegén nem változtatna. Megtartottuk Kriza János sajátos írásmódját a család-, személy- és helynevek felsorolásában: Kriza a *Magyar Nyelvőrben* közzétett publikációiban a nevek közé nem vesszőt tett, hanem következetesen pontot, s érdekes módon a folyóirat szerkesztősége sem változtatott Kriza egyéni jelölésmódján. Ugyanígy megtartottuk néhány gyűjtő (Ürmösy Sándor, Gálffy Sándor, Barabás Sándor) írásgyakorlatának azt a furcsaságát, hogy mondat végére gyakran nem pontot, hanem kötőjelt/gondolatjelt tett, s sok esetben kisbetűvel kezdte/folytatta az új mondatot.

Nem követtük viszont a 19. századi írásgyakorlatot az olyan írásjelek használatában, melyeket azonos funkcióban, de ma másként írunk. Nem tartottuk meg például a sorvégi szóelválasztás jelölésére használt két vonalkát (‘), a zárójelek kettősponttal kiegészített változatát (: – :). Sok töprengés/bizonytalankodás után végül is nem tartottuk meg a párbeszédék jelölését a balladákban. Erre az elhatározásra azért jutottunk, mert ahány gyűjtő és közlő szövegével találkoztunk, annyiféle gyakorlattal szembesültünk: idézőjeltől gondolatjelig, jelöletlen párbeszédőtől többféle idézőjel használatáig (, – ’ , – ” , , – ” , , – ”) olyan sokféle és változatos egyéni megoldással kellett szembenéznünk, melyeket, ha híven reprodukálunk, fölötébb kicifrázott szövegeket adnánk az olvasó kezébe. Tekintettel arra, hogy Kriza gyakorlatától sem volt idegen a párbeszédék jelöletlenül hagyása, ezt a megoldást választottuk, s egységesen így közöljük a kötet valamennyi balladáját.

A szövegek egyes részeinek tipográfiai kiemelésére megtartottuk a ritkított szedést Kriza János *Nyelvőr*-beli publikációiban, mivel ezt az eljárást Kriza a *Vadrózsák* első kötetében is előszeretettel alkalmazta.

A forrásokban aláhúzással kiemelt szövegrészeket mi dűlt betűvel jelöltük, de esetenként jelezzük, hogy a dűlt betűs részek az eredeti szövegben aláhúzással szerepelnek.

A kéziratos forrásokban előforduló kihúzásokkal, javításokkal, bejegyzésekkel többféleképpen jártunk el. Amennyiben önkorrekcióról volt szó, minden külön jelölés nélkül a javított változatot tartottuk érvényesnek. Az idegen kezű bejegyzéseket, javításokat csak abban az esetben vettük figyelembe, ha megbizonyosodtunk arról, hogy Kriza János olvasói-szerkesztői megjegyzéseit hordozzák a kézirat lapjai. Ez esetben is a gyűjtő eredeti szövegét reprodukáltuk, de esetenként alsó indexben beírtuk a kérdéses helyekre Kriza javításait, kiegészítéseit, mert alkalmat nyújtanak arra, hogy belelássunk Kriza János szerkesztői műhelytitkaiba. Abban az esetben, ha nem sikerült azonosítani az idegen kezű bejegyzéseket, nem vettük figyelembe azokat, csupán az adathoz fűzött jegyzetanyagban utalunk arra, hogy más kéz bejegyzései is láthatók a kéziraton.

Külön meg kell említenünk a Kriza János kézírásának téves olvasata miatt megjelent durva elírásokat, sajtóhibákat, melyek a *Magyar Nyelvőr* közléseiben fordulnak elő, s amelyeket utólag Kriza János kérésére a szerkesztőség hibajegyzékben korrigált. Ezekben az esetekben minden külön hivatkozás/jelölés nélkül eleve a javított szót vagy szókapcsolatot, a helyesbített nevet vettük fel a szövegbe. (A források jegyzékében viszont szerepelnek a sajtóhibák javítására utaló, többnyire lábjegyzetben előforduló Kriza-észrevételek könyvészeti adatai.)

Szólnunk kell végül arról is, hogy nem csupán a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőinek jelentett gondot Kriza János kézírásának kiolvasása. Nekünk is sok fejtörést okoztak különösen azok a Kriza-kéziratok, amelyeket nem kiadásra szánt, pusztán saját használatra feljegyzett adatokat tartalmaznak. E hevenyészett és többnyire töredékes feljegyzések közül sokat nem tudunk kiolvasni, és sok esetben inkább csak kitaláltuk, hogy mit írhatott oda Kriza. A bizonytalan olvasatokra (s nemcsak a Kriza-kéziratok esetében) szögletes zárójelbe tett kérdőjellel hívjuk fel a figyelmet, azoknak a szavaknak, szótagoknak a helyére pedig, amelyeket egyáltalán nem tudtunk kibetűzni, vízszintes vonalat húztunk. A vonal hosszúsága a hiányzó szó vagy szótag hosszúságát jelzi.

A kötet olvasói minden bizonnyal rosszállólag csóválják meg a fejüket annak láttán, hogy Kriza János gyűjtői közül néhánynak a nevét hol így, hol úgy írjuk. Akár egymás után következő két mondatban is. Ennek az a magyarázata, hogy más-másképpen írták nevüket maguk a gyűjtők, a kortársaik, illet-

ve az utókor. Ürmösy Sándor neve autográf aláírásában, kiadott munkáinak címlapján következetesen *Ürmösy*-ként szerepel, Kriza János és a későbbi szakirodalom viszont *Ürmösit* emleget, de előfordul a név 20. századi forrásban *Ürmössy* alakban is. Ugyanez a helyzet Gálffy Sándorral is. Leveleit *Gálffy*-ként írja alá, a lapokban közzétett balladagyűjtései alatt viszont többnyire *Gálfi* Sándor szerepel, Kriza János is ezen a néven emlegeti, de találkoztunk *Gálfy* névváltozattal is. És természetesen, mindenik ugyanazt a Gálffy Sándort jelenti, aki az udvarhelyszéki Demeterfalváról küldözgette Krizának és a korabeli folyóiratoknak balladagyűjtéseit. A sokféle névváltozat közül mi magunk azt tartottuk hitelesnek, ahogy maga a név viselője írta a nevét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ha idézetben vagy szakirodalmi hivatkozásban fordul elő akár Ürmösy, akár Gálffy, akár Vas Tamás neve, felülbírálnánk a szerzőt és „kijavíthatnánk” az emlegetett gyűjtőnek a nevét. Minden olyan esetben, amikor valaki másnak a szövegét idézzük, úgy írjuk le a nevet, ahogy az idézetben szerepel. Innen van az, hogy a felvezető mondatban a név egyféleképpen szerepel, s a rá következő idézetben másképp.

Barabás Sándorral megint más a helyzet. 1838-as táncszógyűjteményét Barabás Sándorként, egy 1862-ben írt levelét *Barrabás* Sándorként írja alá; a szakirodalom úgy tartja, hogy tollhiba lehet az utóbbi aláírásban, a gyűjtő neve minden bizonnyal Barabás Sándor volt.

III. A kötet szerkesztés szempontjai

A *Vadrózsák* második kötetének szerkezeti felépítése bizonyos mértékig követi az első kötet struktúráját, de több vonatkozásban is eltér attól a szöveganyag sajátosságainak, eltérő voltának következtében. Követtük Kriza János szerkesztői elgondolását mindaddig, míg az első kötetével azonos folklórműfajokat soroltunk be a kötetbe. Vagyis „balladák, dalok és rokonneműek”, táncszók, találós kérdések, közmondások, mondókák/rigmusok, népsajátóságok fejezetei követik egymást, akárcsak a *Vadrózsák* első kötetében. A második kötet azonban új műfajokkal is bővült: az első kötet mese-fejezete helyett népszokások, hiedelmek/babonák, erdélyi magyar népcsoportok bemutatása hoz újdonságot ebben a kötetben, s csak ezek után következnek a jegyzetek fejezete és a tájészójegyzék.

A leglényegesebb eltérést azonban nem a műfaji bővülés vagy az egyes műfajok számbeli arányának megváltozása okozza. Sajnálattal kell beismerünk, hogy nem tudtuk követni Kriza János korát meghaladó nagyszerű újítását: a folklórszövegek földrajzilag differenciált bemutatását. A Kriza-hagyatékban kevés az olyan folklórszöveg, mely bár legalább a Székelyföld kisebb régiói szintjén lokalizálható lenne. Ezért a balladák és dalok

esetében nem földrajzi szempontok szerint csoportosítottuk az anyagot, hanem műfajok és műfaji alcsoportok szerint, s ahol lehetőség adódott, az egyes adatok után közvetlenül jeleztük a származási helyet (Háromszék, Marosszék stb.) és a gyűjtő nevét. Ha a forrásban csak annyi szerepelt, hogy „Székelyföld”, vagy „székely dal”, „ó-székely ballada” stb., azt külön nem jelöltük. A földrajzi név vagy a gyűjtő neve elé csillagot tettünk, ha valamilyen oknál fogva feltételezhettük vagy kikövetkeztettük az adott szöveg gyűjtőjét vagy földrajzi provenienciáját. A balladák és dalok szövegében dűlt betűvel szedtük azokat a helyeket (szavakat, sorokat), hol az elsődleges forráshoz viszonyítva az utólagos közlésekben változtatás történt. Az összehasonlítás nem terjedt ki a helyesírási eltérésekre.

A táncszók, szólások és közmondások esetében, melyeknek száma nagyságrendekkel meghaladja az első kötetben közöltek mennyiségét, a gyűjtők szerinti csoportosítás kínálkozott rendszerező kritériumként. Az egyes gyűjtéseken belül semmiféle rendszerezést nem végeztünk, abban a sorrendben közöltük az adatokat, ahogy a forrásban szerepelnek.

A többi fejezetben a szöveganyag jellege/természete határozta meg, hogy milyen rendszerezési elv alapján követik egymást az adatok. A szokások esetében az emberélet egyik fordulója (a lakodalom), illetve a naptári ünnepekhez kapcsolódó szokásanyag külön-külön bemutatása adta magát rendszerezési elvül, a helynév-anyagnál a földrajzi behatároltság kínált lehetőséget a csoportosításra, mint ahogy az erdélyi magyar népcsoportokkal kapcsolatos írások esetében is a történelmi-földrajzi szempontok alapján lehetett eldönteni az adatok egymás utáni sorrendjét.

IV. A jegyzetelés módja

A jegyzetekben először megadjuk a forrást, ahonnan az adott szöveget közöljük. A forrásra rövidített formában hivatkozunk, a forrásjegyzék alapján. A forrásmegnevezést követik azok a megjegyzések, kiegészítő információk, melyek Kriza Jánostól és munkatársaitól vagy a korabeli publikációk szerkesztőitől származnak. Ezt követően a sajtó alá rendező megjegyzései következ(het)nek.

Balladák esetében a forrásra való hivatkozást megelőzi a típusmegnevezés, s ahol lehetőség kínálkozott, számba vettük a ballada 19–20. századi közléseinek (filológiai változatainak) módosulásait is.

Az adatok nagy többségénél a forrás megnevezésén túl csak abban az esetben jegyzeteltünk, ha kiegészítő információkkal tudunk szolgálni.

A jegyzetekben kaptak helyet a forráskritikai észrevételek, valamint mindazok a bizonyítási eljárások, melyek az adott szöveg gyűjtőjének kiletét, a gyűjtés helyét/idejét, a gyűjtés körülményeit próbálják tisztázni.

V. A második kötet helye a Kriza-életműben

Bármennyire is törekedtünk arra, hogy a *Vadrózsák* második kötete természetes folytatása legyen az elsőnek, szándékunk nem valósulhatott meg maradéktalanul. Nem valósulhatott meg, már csak azért sem, mert Kriza János hagyatéka szétszóródott, feltehetően egy része el is pusztult. Sokféle, különböző minőségű és jellegű forrásból próbáltuk meg rekonstruálni a második kötet anyagát, amiről ugyan voltak/vannak információink, hogy mit szándékozott Kriza János a második kötetben nyilvánosságra hozni, de a szövegeket, ha meg is találtuk, hiányzik mögülik az a tudás és háttér-információ, mely csak és kizárólagosan Kriza János sajátja volt, s melynek írásos nyoma alig-alig maradt. Az anyag nagy részéről nem tudjuk, hogy kik gyűjtötték, hol és mikor gyűjtötték, nem ismerjük, hogy azok a töredék-gyűjtemények, melyek előkerültek, mekkora egészek a darabjai és egyáltalán, hol lappanganak a hiányzó részek. Azt sem hallgathatjuk el, hogy mi magunk is bizonyos mértékig torzítottunk a Kriza-hagyaték képén: kéziratári kutatásaink kizárólag a Kriza-hagyaték folklórvonatkozásaira terjedtek ki, a nyelvészet, nyelvjáráskutatás körébe tartozó kéziratossal nem foglalkoztunk. Ennek következtében – néhány véletlenszerűen előkerült adattól eltekintve – a *Vadrózsák* második kötetébe csupán az a nyelvészeti anyag került be (beszédmódok, szólásmagyarázatok, személy- és helynevek), melyet Kriza János a *Magyar Nyelvőr*-ben közzétett.

Kriza János elgondolásához képest változtattunk magának a második kötetnek a tartalmi összetevőin is. A *Vadrózsák* szerkesztése közben Krizának nagyon hamar rá kellett döbbsennie, hogy terjedelmi okok és átdolgozási gondok miatt az összegyűjtött mesék jó része nem kaphat helyet az első kötetben. Ezeket szánta a *Vadrózsák* második kötetébe, valamint az ugyancsak kiszorult babonákat, szokásleírásokat, mondákat. A *Vadrózsák* első kötetének megjelenése után azonban nem szakadt meg a gyűjtőmunka, újabb szöveganyag halmozódott fel Krizánál, olyan műfajokból is, amelyeknek korábban összegyűjtött darabjai maradéktalanul helyet kaptak a *Vadrózsák*-ban (balladák, dalok). Újra kellett tehát gondolnunk, hogy mi kerüljön a második kötetbe. A hagyaték feltárásának folyamán aztán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a második kötetbe a mesék megint csak nem férnek be, szükség lesz egy harmadik kötetre is, melynek gondolatát, egyébként, maga Kriza is felvetette.

Bízunk abban, hogy valóra válik Kriza János legmerészebb álma: napvilágot lát a *Vadrózsák* harmadik kötete is – és nem újabb másfél évszázad multával!